

לך לך

על מה נכרתה ברית בין הבתרים ומה משמעותה לדורות?

א. מהי ברית בין הבתרים?

בהגדה של פסח נאמר: "ברוך שומר הבטחתו לישראל, ברוך הוא. שהקב"ה חישב את הקץ, לעשות כמה שאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים. שנאמר: ויאמר לאברהם: ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וענו אתם, ארבע מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, ואחרי כן יצאו ברכש גדול" (בראשית טו, יג-יד). משמע שברית בין הבתרים היא הגזירה "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וענו אתם, ארבע מאות שנה", ואולי גם ההבטחה "ואחרי כן יצאו ברכש גדול". בין כך ובין כך לא מובן מדוע בתפילת "והוא רחום", הנאמרת בימים שני וחמישי, מבקשים אנו: "זכור והבט לברית בין הבתרים". ודאי איננו מבקשים "זכור והבט לגזירת 'ידע תדע כי גר יהיה זרעך'", שכן מה יש לבקש שד' יזכור את הגזירה, ועוד שהיא כבר התקיימה. גם ההבטחה "ואחרי כן יצאו ברכש גדול" כבר התקיימה, אם כן מה מבקשים אנו במילים "זכור והבט לברית בין הבתרים"?

ניתן לכאורה ליישב שהכוונה היא שכשם שד' הבטיח לאברהם אבינו שהוא יוציא את בני ישראל ממצרים והוא קיים את הבטחתו, כך אנו מבקשים שד' יוציאנו גם עכשיו מהגלות, כשם שאומרים בתחילת אותה תפילה: "הושיענו ד' אלקינו, וקבצנו מן הגוים" (תהלים קו, מז). אך כשמתבוננים בפרשת ברית בין הבתרים רואים שעל הגזירה "ידע תדע כי גר יהיה זרעך" וגם על ההבטחה "ואחרי כן יצאו ברכש גדול" לא נכרתה ברית בין הבתרים, אלא הן רק חלק מהדברים שנאמרו בפרשת ברית בין הבתרים!
מהי אם כן ברית בין הבתרים?

ברית בין הבתרים היא ההבטחה "לזרעך נתתי את הארץ הזאת, מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת", כמו שמפורש בפסוק: "ביום ההוא כרת ד' את אברם ברית לאמר: לזרעך נתתי את הארץ הזאת, מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת. את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני. ואת החתי ואת הפרזי ואת הרפאים. ואת האמרי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסים" (בראשית טו, יח-כא)!

וכן כתב רש"י על הפסוק "ויבחר אתם בתוך, ויתן איש בתרו לקראת רעהו" (שם, י): "ואין המקרא יוצא מידי פשוטו, לפי שהיה כורת עימו ברית לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ, כדכתיב: 'ביום ההוא כרת ד' את אברם ברית לאמר וגו'", ודרך כורת ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה, כמה שנאמר להלן: 'העברים בין בתרי העגלי' (ירמיהו לד, יט), אף כאן: 'תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים' (בראשית טו, יז), הוא שלוחו של שכניה, שהוא אש¹.

וכן כתב הרמב"ן (שם, יב), וגם ביאר כיצד משתלבת הגזירה "ידע תדע כי גר יהיה זרעך וכו'" בברית: "כי כשהקב"ה כרת עימו ברית לתת הארץ לזרעו, אמר לו כמשייר במתנתו, שארבע גלויות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם... אם יחטאו לפניו. ואחרי כן הודיעו בבאור גלות אחרת שיגלו תחילה, שהיא גלות מצרים". והוסיף הרמב"ן (שם): "וענין הכתוב: אף על פי שאני אומר לך: 'לזרעך נתתי את הארץ הזאת', ידע תדע כי טרם תתי אותה להם, יהיו גרים בארץ לא להם ארבע מאות שנה, וגם יעבדום וענו אותם". אם כן הגזירה "ידע תדע כי גר יהיה זרעך" היא רק שיוור – הגבלה וצמצום – במתנה הנפלאה שנתן ד' לאברהם אבינו, היא ארץ ישראל, שלולי השיוור היה משמע שארץ ישראל תהיה בידי אברהם וזרעו מיד משעת הברית, וגם שלעולם לא יגלו ממנה. לכן הודיע ד' לאברהם שאין הדבר כן, אלא שאף על פי שארץ ישראל תהיה שייכת לאברהם ולזרעו, מכל מקום הם יגלו ממנה למצרים, ואם יחטאו אחרי שישבו לארץ הם יגלו ממנה שוב.

הסבר זה מדויק בלשון ההגדה שאמרה: "שהקב"ה חישב את הקץ, לעשות כמה שאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים". דהיינו שהגזירה היא רק דבר שנאמר בברית בין הבתרים, אך היא אינה הברית עצמה. מדוע אם כן הזכירה ההגדה רק את מה שנאמר בברית בין הבתרים "ידע תדע כי גר יהיה זרעך וגו'" ולא את הברית עצמה? והרי הברית עצמה חשובה יותר מהשיוור שבה!

התשובה היא שההגדה עוסקת ביציאה ממצרים, ולכן היא מתייחסת רק להבטחת ד' לישראל שיוציאם ממצרים לאחר ארבע מאות שנה, כמו שאמר לאברהם אבינו, ואינה צריכה להוסיף את הברית עצמה, שבה פירט ד' את הגבולות שבני ישראל יכבשו. ועוד, שהגבולות והעמים שפורטו בברית בין הבתרים אינם מתייחסים לזמן עליית בני ישראל ממצרים, אלא לגאולה השלישית, כמו שכתב רש"י: "עשר אומות יש כאן, ולא נתן להם – בזמן יהושע כשעלו ממצרים – אלא שבעה גויים. והשלושה, והם אדום ומואב ועמון, עתידים להיות ירושה לעתיד²". אם כן אין מקום להזכירם בסיפור יציאת מצרים.

¹ עיין דברים ד, כד: "כי ד' אלקיך אש אכלה הוא". וכעין זה גם בדברים ט, ג.
² רש"י שם, יט, וכן כתב הרד"ק שם, יח, ומקור הפירוש בבראשית רבה מד, כג.

יש לציין שלא רק בתפילת "והוא רחום", הנאמרת לכל היותר פעמיים בשבוע, מזכירים אנו את ברית בין הבתרים, אלא בכל בוקר מזכירים אנו ברית זו – בתחילת תפילת "הודו": "זכרו לעולם בריתנו, דבר צוה לאלף דור, אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק, ויעמידה ליעקב לחק, לישראל ברית עולם. לאמר לך אתן ארץ כנען, חבל נחלתכם" שהסבירו המפרשים שהכוונה היא לברית בין הבתרים.³

ב. מה התחדש בברית בין הבתרים ומה משמעות המושג ברית?

יש לשאול: לשם מה נצרכה ברית בין הבתרים? והרי ד' כבר הבטיח לאברהם אבינו את ארץ ישראל פעמיים, עוד לפני ברית בין הבתרים: בפעם הראשונה, בהגיע אברהם לשכם, נאמר: "וירא ד' אל אברם ויאמר: לזרעך אתן את הארץ הזאת" (בראשית יב, ז). בפעם השנייה, אחרי פרידת לוט מאברהם, נאמר: "וד' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו: שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם, צפנה ונגבה וקדמה וימה, כי את כל הארץ אשר אתה ראה, לך אתננה ולזרעך עד עולם. ושמתי את זרעך כעפר הארץ, אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה. קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה, כי לך אתננה" (שם יג, יד-יז).

שאלה זו שאל הרמב"ן (שם טו, יח) וענה עליה: "הנה הקב"ה הבטיח את אברהם במתנת הארץ פעמים רבות, וכולם לצורך עניין: א. בבואו בארץ מתחילה אמר לו: 'לזרעך אתן את הארץ הזאת' (יב, ז), ולא באר מתנתו [- מה כלול במושג 'הארץ הזאת'], כי אין במשמע, [אלא] רק במה שהלך בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה. ב. אחרי כן, כשרבו זכויותיו בארץ, הוסיף לו: 'שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה' (יג, יד-יז) – כי יתן לו כל הארצות ההן בכללן. ואין הטעם [- הכוונה במילים] 'אשר אתה ראה' – בעיניך, כי ראות האדם איננו למרחק, [אלא הכוונה היא] רק שיתן לו לכל מראה עיניו הרוחות. או שהראהו [את] כל ארץ ישראל [בדרך נסית], כאשר היה במשה רבנו (דברים לד, א). והוסיף לו בברכה השנית הזאת עוד: 'ולזרעך עד עולם' ושירבה זרעו כעפר הארץ.

³ א. דהיי"א טז, טו-יח ועיין שם ברד"ק, וכן בראב"ע ובמאירי תהלים קה, ח (ועי' ברש"י וב"מצודת דוד" בדה"י שם, ובבראשית רבה כח, ד שפירשו אחרת).
ב. עיין גם בסוף תפילת "ויברך דוד": "אתה הוא ד' האלקים אשר בחרת באברם, והוצאתו מאור כשדים ושמתי שמו אברהם, ומצאת את לבבו נאמן לפניך, וכרות עמו הברית לתת את ארץ הכנעני החתי האמרי והפריזי והיבוסים והגרגשי לתת לזרעו, ותקם את דבריך כי צדיק אתה" (נחמיה ט, ז-ח), אך חז"ל דרשו זאת על ברית המילה (תנחומא ישן לך לך כד, הובא בסוגריים ברש"י בראשית יז, כד).

ג. ובפעם השלישית באר לו תחומי הארץ – מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת – והזכיר לו כל העמים, עשר אומות, והוסיף **לכרות לו ברית עליהן שלא יגרום החטא**.”

דהיינו בדרך כלל הבטחות הקב"ה לנביא הן בתנאי שהנביא לא יחטא⁴, ויהיה ראוי לקבלת הברכות, אך כאשר הקב"ה כורת ברית עם הנביא – הדבר מוחלט, ואפילו אם הנביא יחטא – הוא יזכה לקבל את ההבטחה האלקית! כאן, שהקב"ה הבטיח לאברהם אבינו שזרעו יקבל את ארץ ישראל **וכרת לו ברית על כך**, הרי שההבטחה היא מוחלטת, ואפלו אם ח"ו ישראל יחטאו – הם יקבלו את ארץ ישראל⁵.

ג. משמעות ביתור הבהמה והמעבר בין בתריה

רש"י כתב: "דרך כורתי ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה, כמה שנאמר לחלן: 'העברים בין בתרי העגלי (ירמיהו לד, יט), אף כאן: 'תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים' (בראשית טו, יז), הוא שלוחו של שכינה, שהוא אש". אך רש"י לא ביאר מהי המשמעות של ביתור הבהמה והמעבר בין בתריה. בבאור משמעות ביתור הבהמה נאמרו מספר הסברים:

1. הסבר רש"י בספר ירמיהו

כמו שכתב רש"י, כריתת ברית באופן דומה נזכרת פעם נוספת בתנ"ך, בספר ירמיהו (לד, ח-טז). שם מסופר שכאשר צרו הכשדים על ירושלים בימי צדקיהו, כרת העם ברית עם ד' לקיים את ציווי התורה לשלח את העבדים בשנה השביעית, וכאשר נסוגו הכשדים מירושלים, חזרו השרים והעשירים ולקחו לעצמם את העבדים ששחררו, וכרתו ברית למרוד בד', וכרתו עגל לשנים ועברו בין בתרי

⁴ א. עיין ברמב"ן בראשית טו, ב-ז; כח, כ; לב, יג, וראב"ע וחזקוני שם טו, ז (בסוף הדיבור) וספורנו שם טו, ט.

ב. יש לשאול שהרי כתב הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פ"י ה"ד שכל נבואה לטובה חייבת להתקיים! ומקורו בדברי חז"ל בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ה ובמדרש תנחומא וירא יג. האם הרמב"ן, החזקוני והספורנו חולקים על דברי חז"ל אלו!

יש ליישב על פי מה שכתב הרמב"ם עצמו בהקדמתו לפירוש המשניות [עמ' ו במהדורת הרב קאפח (מוסד הרב קוק ירושלים, תשכ"ג)] שהכלל שאין ד' חוזר בו מנבואה לטובה מתיחס רק ל**נבואה שנאמרה על ידי נביא לבני אדם אחרים**, אבל במה שהבטיח ד' ל**נביא עצמו**, יתכן וד' יחזור בו, ולכן יעקב פחד מעשו אף על פי שד' הבטיחו: "והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך" (בראשית כח, טו), ואמרו חז"ל (ברכות ד ע"א) שיעקב חשש שמא יגרום החטא. וגם כאן אנו עוסקים בהבטחות שהבטיח ד' לאברהם אבינו (לעצמו ולזרעו), אך לא נצטוו אברהם לומר הבטחות אלו לבני אדם.

⁵ עיין ב"לקוטי תורה" לאדמו"ר הזקן, פרשת נצבים אות ב (דף מד עמודה ב) וב"מי מרום" "אורי וישע"י (כרך ז) לגר"מ חרל"פ עמ' צו-צט.

למרוד בדי⁶. וכתב שם רש"י על הפסוק "העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו" (ירמיהו לד, יח) – "...והיא היתה ברית חזקה וגמורה, לאמר: **ככה יבתר ויחלק העובר עליה**".

הסבר זה שכתב רש"י בספר ירמיהו אינו מתאים לפרשתנו, שכן בפרשתנו כתב רש"י: "יתנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים הוא שלוחו של **שכינה**, שהוא אש". וביחס לשכינה לא שייך כמובן לומר: "ככה יבתר ויחלק העובר עליה". וכן כתב רבנו בחיי אצלנו (טו, יח): "דרך כורתי ברית... שעוברים בין בתרי בהמה... כמו שאומר: 'יהי מבוטר כבהמה זו מי שיעבור על השבועה',... וברית כזו אינו נופל בשכינה חס ושלוס".

נראה שלכן לא ביאר רש"י בפרשתנו את משמעות ביתור הבהמה. אך אולי ניתן להסביר על פי שיטת רש"י שד' אמר לאברהם לבתר בהמות, והשכינה כביכול עברה בין הבתרים, אף על פי שלגביה לא שייכת המשמעות של ביתור הבהמה והמעבר בין בתריה, מפני שכן נוהגים לעשות בני אדם שכורתים ברית.

2. הסבר רבנו בחיי

רבנו בחיי (שם) כתב הסבר אחר ביחס לפרשתנו: "אבל הכוונה בברית הזו כאשר תהיה אצל ד' יתברך: **כשם שאי אפשר שיהיו הבתרים חוזרים לכמות שהיו – כך אי אפשר שתבטל מתנתו יתברך**".

3. הסברי "ספר העיקרים"

הסבר שלישי לביתור בהמה בשעת כריתת ברית כתב "ספר העיקרים"⁷: "דרך כריתת ברית לפי מה שנמצא בכתובים הוא שהיו חותכים בעל חיים לשנים, והיו כורתי הברית עוברים בין בתריו... והטעם לפועל הזה בכריתת הברית הוא שכריתת הברית הוא קשר קיים בין שני האנשים כורתי ברית, לקשר ולדבק האהבה ביניהם, עד שיהיו שניהם כאילו הם גוף אחד, וישמור כל אחד את חברו כשמירתו את עצמו. לפיכך היו כורתים בעל חיים לשנים ועוברים בין הבתרים, לאות כי כמו ששני הבתרים היו גוף אחד... והיה כל חלק מרגיש בצער חברו... **ולא הפריד בין שני אלו החלקים רק המות, כן שני האנשים כורתי הברית יהיו כגוף אחד בהיותם בחיים, ולא יפריד ביניהם רק המות**".

אותה הערה שהעיר רבנו בחיי על הסברו הראשון שביחס לד' כמובן לא שייך לומר "ולא יפריד ביניהם רק המות", שייכת גם לגבי הסברו של "ספר העיקרים",

⁶ כן פירש רש"י שם בפסוק יח, אבל ר"י קרא ו"דעת מקרא" שם פירשו שבזמן שכרתו את הברית הראשונה – לשחרר את העבדים – אז כרתו את העגל ועברו בין בתריו, וכן משמע מהאברבנאל שם.

⁷ מאמר רביעי פרק מה (וכבר כתבו מעין זה הרלב"ג והר"ן בפירושים לבראשית טו, י, אלא שהם קיצרו בלשונם ואילו "ספר העיקרים" הרחיב).

ואכן הוא הרגיש בה, ולכן המשיך וכתב על ברית בין הבתרים: "וכריתת הברית עמו שיהיה עמו בצרה ויצטער בצערו, כמו שהגוף האחד יצטער כולו בצער אבר אחד ממנו, על דרך שאמרו רבותינו (מגילה כט ע"א) **שהשכינה מצטערת בצערן של ישראל**, שנאמר: 'עמו אנכי בצרה' (תהלים צא, טו), וזה כדרך שהאוהב מצטער לצרת אוהבו שנכנס עמו בברית"⁸.

יש להעיר על פירושו שלפי דבריו בברית בין הבתרים לא היתה משמעות **לביטור** בעלי החיים, אלא רק **ללקיחת** בעלי החיים – כשם שבעל החיים הוא גוף אחד וכל חלק מרגיש בכאב החלק האחר, כך, להבדיל, הקב"ה מרגיש בכאבם של ישראל.

4. שאלה על ההסברים

יש להעיר על כל ההסברים, שהם לא התייחסו **למעבר בין בתרי הבהמה**, אלא רק לעצם **ביטור הבהמה**. כמו כן יש לציין שבנוסף לשני המקרים הנזכרים – ברית בין הבתרים והברית בימי צדקיהו – לא מופיעה בתנ"ך עוד ברית שבה כרתו בהמה ועברו בין בתריה! לעומת זאת כן מופיע **מעבר בין שתי מחיצות שאינן בעלי חיים מבוטרים**, בשעת כריתת ברית. כך נאמר בפרשת נצבים (דברים כט, יא): "**לעברך בברית ד' אלקיך ובאלתו**". כתב שם רש"י: "**כך היו כורתים ברית – עושים מחיצה מכאן ומחיצה מכאן, ועוברים בינתיים**, כמו שנאמר: 'העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו'⁹. כל ההסברים שנאמרו עד כה אינם מסבירים את משמעות המעשה הסמלי של מעבר בין שתי מחיצות שאינן בתרי בהמה.

5. באור משמעות המעבר בין הבתרים

נראה לבאר שהמעבר בין שתי מחיצות בא לבטא שכשם שהאדם העובר בין המחיצות מוגבל על ידו, כך האדם הנכנס לברית מקבל על עצמו להגביל את עצמו בחיובים חדשים, וכורת את עצמו משאר בני אדם שאינם חייבים בדברים אלו¹⁰.

⁸ ועיין עוד בספר "הכתב והקבלה" בראשית טו, יח בחלקו השני בשם הגר"א.

⁹ עיין גם בספרי דברים קעא.

¹⁰ הוסיף על כך הרב אביגדר נבנצל שליט"א, רב העיר העתיקה ירושלים: "אולי אפשר להוסיף כי ברית ובתר הן שורש אחד, בהיפוך סדר האותיות, כמו כבש וכשב וכדומה, ואכן הברית הראשונה באה בביתור המים העליונים מן התחתונים, ברית מלח, וברית הקשת היא בביתור האור הלבן לשבעת מרכיביו, וברית המילה בביתור הערלה, וכל ברית מאגדת את כורתיה ומבתרת אותם מאלה שאינם בכלל" (הערתו בתחלת ספרי "הדר העולם"). יש לציין שהסבר זה של "ברית מן בתר, כרת, בחילוף מקום האותיות" כתב כבר ר' אשר וויזר בפירושו לראב"ע בראשית ו, יח הערה 74 (ונדפסה גם ב"תורת חיים" שם הערה 26), ועיין גם ב"דעת מקרא" בראשית טו, י וכן ו, יח הערה 57, אבל הרב נבנצל חידש ש"כל ברית מאגדת את כורתיה ומבתרת אותם מאלה שאינם בכלל". עוד בענין זה עיין בספר "הכתב והקבלה" בראשית טו, יח בחלקו הראשון. ידידי הרב גרשון באס נ"י ציין לעיין עוד ב"חדושים ובאורים בש"ס" לרמ"מ שניאורסאהן ח"ב עמוד רכ.

וכך גם בפרשתנו – ד' כביכול מגביל את עצמו, ומחייב את עצמו לתת לזרעו של אברהם אבינו את ארץ ישראל¹¹.

ד. הסברים נוספים של רש"י במעמד ברית בין הבתרים

כאמור, רש"י כתב: "ואין המקרא יוצא מידי פשוטו, לפי שהיה כורת עמו ברית לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ... ודרך כורתי ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה". אבל רש"י כתב בהמשך דבריו הסברים נוספים על ביתור הבהמות ומה שאירע בעקבות ביתורן, ויש להתבונן בהסבריו השונים וביחס שביניהם:

1. "אמר [אברהם אבינו] לפניו: 'הודיעני, באיזו זכות יתקיימו בה בני? אמר לו הקב"ה: 'בזכות הקרבנות'" (טו, ו).
- "עגלה משולשת – שלושה עגלים, רמז לשלושה פרים: פר יום הכיפורים, ופר העלם דבר של ציבור, ועגלה ערופה.
- ועז משולשת – רמז לשעיר הנעשה בפנים, ושעירי מוספין של מועד, ושעיר חטאת יחיד.
- ואיל משולש – אשם ודאי, ואשם תלוי, וכבשה של חטאת יחיד.
- ותור וגוזל – תור ובן יונה" (שם, ט).
2. "ואת הצפר לא בתר – לפי שהאומות נמשלו לפרים ואילים ושעירים... וישראל נמשלו לבני יונה, ... לפיכך בתר הבהמות, רמז שיהיו אומות העולם כלים והולכים. ואת הצפר לא בתר – רמז שיהיו ישראל קיימים לעולם" (שם, י).
3. "ויורד העיט על הפגרים וישב אתם אברים – רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם ואין מניחים אותו מן השמים, עד שיבא מלך המשיח" (שם, יא).
4. "והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו – רמז לצרות ולחשך של גלויות" (שם, יב).
5. "והנה תנור עשן – רמז לו שיפלו המלכויות בגיהנם"¹² (שם, יז).

¹¹ א. עיין כעין זה ברש"י דברים כט, יב: "לפי שדבר לך ונשבע לאבותיך שלא להחליף את זרעם באומה אחרת, לכך הוא אוסר אתכם בשבועות הללו שלא תקניטוהו, מאחר שהוא אינו יכול להבדל מכם".

ב. עיין בספר הזכרון על רש"י (טו, י) שכתב: "ואף על פי שמהראיה שהביא [דרך כורתי ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה, כמו שנאמר להלן: 'העברים ביו בתרי העגלי'] נראה שעברו שתי הכתות, בכאן לא היה זקוק לאברהם לעבור, אלא שלוחו של מקום בלבד, לפי שהשכינה כורתת ברית עם אברהם, לא אברהם עם השכינה". כלומר רק ד' התחייב כלפי אברהם, ואילו אברהם לא התחייב כלפי ד'. וכן כתב גם האברבנאל: "והנה אברהם לא עבר בין הבתרים כדרך כורתי ברית, וכענין מה שנאמר 'העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו', לפי שאברהם לא נתחייב בברית הזו בשום דבר, אבל הקב"ה הוא בלבד יעדו, ולכן עבר העשן והאש האלקי בין הגזרים".
¹² עיין מלאכי ג, יט: "כי הנה היום בא בער כתנור, והיו כל זדים וכל עשה רשעה קש, ולהט אותם היום הבא, אמר ד' צבאות, אשר לא יעזב להם שרש וענף". ודרשו חז"ל [נדרים ח ע"ב (ועיין שם בר"ן), סנהדרין קי ע"ב וע"ז ג ע"ב] על עונש הגיהנם. עיין שם, ועיין בפירוש רע"ב על רש"י כאן.

יש לשאול: מדוע לא הסתפק רש"י בהסבר שכתב עליו שהוא הפשט – שכן דרך כורתי ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה – אלא הביא גם פירושים נוספים על דרך הדרש? וחמישה פירושים שונים!

המעין בדברי רש"י יווכח כי כל אחד מפירושיו בא לענות על פרט נוסף הנזכר במעמד ברית בין הבתרים, שההסבר על פי הפשט אינו מסביר אותו. כתב הרא"ם (שם, ט-י) שאם היתה הכוונה רק לדרך כריתת ברית, הרי שהיה מספיק שאברהם יקח רק בהמה אחת ויבחר אותה, כמו שעשו בזמן צדקיהו. ומדוע נצטוו אברהם לקחת שלושה סוגי בהמות, ומכל סוג שלוש בהמות, ובנוסף להם גם שתי צפורים שאותן לא בחר? אלא שהדבר בא לרמוז על הקרבנות. ואם נאמר שכל ביתור הבהמות בא רק כדי לרמוז על הקרבנות, ולא כדרך כורתי ברית – אם כן מדוע לא נצטוו אברהם לבנות מזבח ולהקריב את הבהמות לקרבן על גבי מזבח, אלא לבתר אותן, ולהניח את הבתרים זה כנגד זה? ומדוע עברו תנור העשן ולפיד האש ביניהם? אלא ודאי שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, שכן דרך כורתי ברית. אלא שכאמור, מריבוי בעלי החיים נרמז גם ענין הקרבנות.

ומדוע נצטוו אברהם לבתר רק את הבהמות, ולא נצטוו לבתר גם את הצפורים? רמז לכליון אומות העולם ולנצחיות עם ישראל.

ומה משמעות ירידת העיט על הפגרים והפרכתם¹³ על ידי אברהם, ששניהם אינם קשורים לא לדרך כריתת הברית ולא לרמז על הקרבת הקרבנות? רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם ואין מניחין אותו מן השמים עד שיבוא מלך המשיח¹⁴.

ומה משמעות 'אימה חשכה גדולה' שנפלה על אברהם, שאינה קשורה לעצם הברית? לרמז על החושך והצרות של הגלויות.

¹³ עיין שם ברש"י וב"דעת מקרא".

¹⁴ יש להעיר שדברי רש"י שהעיט רומז לדוד המלך קצת קשים, שכן עיט הוא עוף דורס שאסור באכילה, וקשה לדמות את דוד המלך לעוף דורס! ויש לישב שכיון שהדימוי לדוד הוא מבחינה זו שדוד רצה לכלות את אויבי ישראל מתאים הדימוי של עוף דורס שבא מרחוק ומתגבר על טרפו. עוד יש לציין שרש"י כאן ממשיך את ההסבר שהפגרים רומזים לאומות העולם.

עוד יש להעיר שדברי רש"י "וישב אתם אברים": "אין מניחין אותו [את דוד] מן השמים" קשים [אף על פי שמקורו בפרקי דרבי אליעזר (פכ"ח)], שכן אם אין מניחין את דוד מן השמים מדוע אברהם הוא שהפריח את העיט, ולא רוח סערה שבאה מן השמים? אדרבא, מהדימוי כולו נראה להיפך, שהעיט מרמז לאויבים שבאים לפגוע בקרבנות, ואברהם אינו מניח להם לעשות זאת! ואכן כך פירש הרמב"ן! ולא מצאתי במפרשי רש"י שהעירו על כך, וכן לא העירו מפרשי הפרקי דרבי אליעזר. ועיין בספר "עיונים בספר בראשית" לנחמה ליבוביץ עמוד 103 הערה 2. ועיין עוד ברד"ק.

ומדוע עבר בין הבתרים גם תנור עשן וגם לפיד אש, והרי כדי לסמל את השכינה שכביכול עוברת היה די בלפיד אש? אלא לרמוז על נפילת המלכויות בגיהנם¹⁵.

סיכום

ברית בין הבתרים היא הבטחת ד' לאברהם אבינו לתת לו את כל ארץ ישראל, מהנילוס¹⁶ ועד הפרת. הבטחה זו לא נאמרה כלפי הדור שיצא ממצרים, אלא לזמן הגאולה השלישית. על הבטחה זו נכרתה ברית כדי שהדבר לא יהיה תלוי במעשיהם הטובים של ישראל, אלא אפילו אם ח"ו יחטאו יזכו לקבלה, ועל כך אנו מתפללים בתפילת "והוא רחום": "זכור והבט לברית בין הבתרים".

ברית זו נכרתה כדרך כורת ברית שמבתרים בהמה ועוברים בין בתריה כדי לבטא שהיא מוחלטת ואין ממנה חזרה.

באותו מעמד של ברית בין הבתרים גם הודיע ד' לאברהם שזרעו יגלה מארץ ישראל, אך הוא ישוב אליה.

כמו כן רמז ד' לאברהם אבינו על גלויות נוספות שעלולים בני ישראל לגלות אם יחטאו. אך בסופו של דבר אומות העולם שישעבדו את בני ישראל ייכלו ויפלו בגיהנם, ואילו **בני ישראל ישארו קיימים לעולם, ינחלו את ארץ ישראל ויזכו למלכות מלך המשיח**.

¹⁵ א. עיין עוד בספר "עיונים בספר בראשית" לנחמה ליבוביץ עמודים 108-101 ובפירושו "אזנים לתורה" כאן טו, ט-י.

ב. עוד על ברית בין הבתרים עיין במאמר "מה טעם פתח בבראשית?" ספ"ו, ובמאמר "גירוש ישמעאל ובירור מעמדו" ספ"ב.

¹⁶ כן תרגם המיוחס ליונתן כאן בבראשית טו, יח, וכן תרגמו המיוחס ליונתן והירושלמי אף את "נחל מצרים" בבמדבר לד, ה, וכן פירשוהו רש"י שם ורד"ק ביהושע יג, ג והגר"א שם טו, ד. אמנם אף לרס"ג (בבמדבר שם) ול"כפתור ופרח" (פי"א) ולרדב"ז (בפירושו לרמב"ם הלכות תרומות פ"א ה"ז ובשו"ת הרדב"ז תשובות אלף ק"ה וב' אלפים ר"ו) שכתבו **נחל מצרים** הוא ואדי אל עריש, נראה ש"נהר מצרים" הוא הנילוס. ועיין בתרגום רס"ג לתורה שבבראשית טו, יח תרגם: "נהר מצרים" ואילו בבמדבר לד, ה תרגם: "ואד אל עריש"!

וכך כתב פרופסור יהודה אליצור: "**נהר מצרים** הוא בלא ספק כינוי לנילוס, ודבר אין לו ול**נחל מצרים** – ואדי אל עריש, שהינו חלק של גבול יוצאי מצרים. לעולם אין המקרא מחליף **נהר**, שהינו קילוח מים קבוע כל ימות השנה מראשיתו ועד סופו, **נחל** שפירושו ואדי. ואפילו אם הוא מושך מים לאורך עשרות קילומטרים, כמו הארנון והיבוק, אין הוא אלא נחל בלשון המקרא, כיון שאין בו קילוח לכל אורכו". [חוברת "ארץ נחלה" בעריכת הרב יהודה שביב, ירושלים תשל"ז עמ' 75, ועיין גם בספר "ישראל והמקרא" (לפרופסור אליצור, הוצאת אוניברסיטת בר אילן רמת גן, תש"ס) עמ' 387]. ועיין עוד בראב"ע בבראשית טו, יח ובשמות ז, יט ובמדבר לד, ה ובחוברת "ותטענו בגבולנו" – בירור הלכתי בענין גבולות ארץ ישראל, חוברת א' על גבול הדרום, בעריכת הרב חיים שטיינר, ירושלים תשמ"ב, וב"דעת מקרא" לבמדבר בפתיחה לפרק לד (עמ' תכ-תכא) ובמקורות המצויינים שם בהערות.